

1.

DVA POTICAJA

1.

Veliko obećanje i hrvatski paradoks

Svoj cjeloviti izraz dobilo je početkom 1992. godine jedno veliko obećanje: Imamo Hrvatsku. Bit će onakva kakvu želimo.¹ Ono obećava dovršenje nedovršenoga, daje ono što nema (Hrvatsku kakva će biti), te tako upućuje na nešto od sebe drugo, ali i samo je znak nečega o čemu ću na stranicama ove knjige nastojati promisliti.

Od početka devedesetih godina *Imamo Hrvatsku* nebrojeno je puta u raznim prigodama izrečeno i napisano. Od tada se tu i onu drugu rečenicu obećanja ponavlja u njihovu izjavnom, uskličnom, upitnom i niječnom obliku. Dospjele su u znanstveni, mitsko-tradicijski, sakralizirani² i ideologijski diskurs

¹ Netom nakon priznanja 15. siječnja 1992. hrvatski je predsjednik izjavio: »Imamo svoju Hrvatsku. Bit će onakva kakvu sami želimo i nećemo nikomu dopustiti sa strane da nam propisuje kakva ta Hrvatska treba da bude«.

² Na primjer »uskrisiti« hrvatsku državu, što podrazumijeva da je bila »mrtva«, pa bi to bio čudotvoran, upravo demijurški čin. Tomu naspram stoje *Izvorišne osnove Ustava* koje se pozivlju na višestoljetni (ma koliko ograničeni) *hrvatski državni kontinuitet*. Ili starozavjetno motivirano »izbavljenje iz srbokomunističkog pakla«, koje hoćeš-nećeš traži

domoljubne, državotvorne, demokratske, nacionalne i nacionalističke misli. Rabljene su i udomaćene najviše u tekstovima novinarsko-publicističkog stila, u jeziku političke ideologije; može ih se čuti u svakodnevnu govoru kao pitanje ili kao jedan od odgovora o tomu *što komu uopće znači imati (nemati) Hrvatsku*.

Samostalnost niza nacionalnih država izborena prije dvadesetak godina od Baltika do Jadranskoga mora izmamila je ekspresivnu snagu sličnih rečenica. Stavi li se na mjesto Hrvatske ime koje od tih država, vidi se da je njihovo općenito značenje nešto već otprije poznato. Obje su rečenice nebrojeno puta izgovorene u vremenu događaja koji je neki narod doživio prijelomnim, jedinstvenim i nezaboravnim. Zato i ovo veliko obećanje ima ovdje koliko *značaj općeg mjesta* toliko i s njim povezano *osebujno hrvatsko značenje*.

Razumijevanje rečenica obećanja ne zahtijeva refleksiju o njihovu autoru jer one primarno nisu svjedočanstvo »za to o čemu izvješćuju« – naime, da imamo Hrvatsku i da će ona biti onakva kakvu želimo. Obje su svjedočanstvo o *vremenu* izvješća (Bultmann 2004), pa njihovo »imati« i »željeti« Hrvatsku gubi privid samorazumljivosti. Što je rečeno *onda* (početkom devedesetih) i što je *otada* mnogo puta evocirano, *sada*, nakon dva desetljeća, nije i ne može biti jedno te isto. Tu se tvrdnju, kao i svaku drugu, ne može ponoviti. Svako je »ponavljanje«

i hrvatskoga Mojsija, a što i nije hrvatska posebnost. Religije i njihov simbolički jezik prožimaju diskurs politike kad je identitet (najčešće etnički i nacionalni) ugrožen ili se misli da je ugrožen, napose ako stvaraoci javnog mnijenja drže da je probitačno stvoriti takvu predodžbu. U ratovima na prostoru bivše Jugoslavije na svim zaraćenim stranama, religija ili tek njezina retorika bila je značajnom sastavnicom sadržaja politike obrane vlastitog etničkog i nacionalnog identiteta, a među njima i politika poricanja identiteta drugih, te uništavanja drugih kao nositelja tih identiteta. Onda i danas, ovdje i drugdje, religije manje ili više prožimaju etničke i nacionalne ideologije, a negdje su njihova bit i njihov raščlanjen sadržaj.

nov čin. Postoje samo naši različiti *doživljaji* toga »imati« i toga »željeti« u vremenu i prostoru ostvarivanja velikoga obećanja. Iskustvo nastaje doživljavanjem i proživljavanjem njegova ostvarivanja. Ono je proces u kojem iskušavajući ga stvaramo njegove (nama) različite smislove, strukturiramo ih i dajemo im različite oblike nesvodljive na jedan oblik, na jedan smisao, na konačan smisao.

Kao datirani, izgovoreni i napisani tekst, rečenice obećanja mogu biti jedno među *svjedočanstvima* za znanost o hrvatskoj najnovijoj povijesti. One su jezično artikulirane tvrdnje koje ne pripoćuju znanost o toj povijesti, nego namjeru da se ona *pripovijeda*. U prvoj se rečenici s najviše instance vlasti i moći svečano obznanjuje »Imamo Hrvatsku«; druga rečenica vjervjesnički (kerigmatski) navješćuje da će Hrvatska biti onakva kakvu želimo, to jest *drukčija* nego u izgovorenu času. Ma tko bili, govornici su onda, otada i sada svojim pripovijedanjem uvršteni u povijest i stoga se ne »interpretira(ju) kao posrednici povijesnog znanja, već kao njegov objekt« (Bultmann). Značenje obećanja kao takva »objekta« ovisi o motrištu i horizontu u kojem nam se ono pokazuje. I zato, uzete po sebi, rečenice obećanja nisu poticaj, nego su njegov predložak. Poticajnost nije njihova osobina, poticaj ne nose u sebi. Poticajnost dobivaju dijelom u horizontu naših razmišljanja o ideologijskim potencijalima i ideologijskim preoblikama obećanja koje tvore. Ali sadržajni poticajni značaj stječu u odnosu s našim drugim predloškom. U tom odnosu, kako ću pokazati, oni se međusobno *potenciraju u hrvatskome paradoksu kao praksi ideologije velikog obećanja*.

Sam je poticaj uvijek poticaj komu ili čemu od njega *različitom*. Kaže se da je u pjesnikovu duhu poticaj neka vrsta »upravljajuće i usuglašavajuće sile« koja se »naposljetku obznanjuje kao sadržeci oblik djela«; poticaj prozi »daje seman-

tički, a eposu metrički ritam« (Frye 2000: 276, 309). U toj domeni rada ljudskoga duha poticaj (skupina poticaja) daje sebe. Dajući se, ostaje nevidljiv dok se ispunjava sadržajem tako što se potvrđuje u čemu *drugom* (u djelu: u pjesmi, proznom tekstu, mitu...) kao njegov jednako nevidljiv začetak.

Nešto može postati poticaj nečemu i kad dolazi odnekud *s ruba* cjeline dajući joj drukčiji ili čak oprečan smisao u odnosu na ranije pripisivani. Taj poticaj ostaje vidljiv dokaz razložite promjene uvriježena znanja o značenju cjeline kojoj pripada, ali ne više kao njezina margina ili puka slučajnost. Položaj jedne girlande u bradi Michelangelova *Mojsija* i njegove desne ruke kojom pridržava svete ploče, Freuda vodi prema zaključku da to nije trenutak u kojem ih se Mojsije sprema razbiti, nego obratno: to je trenutak »nakon bure«: Mojsije je obuzdao svoj gnjev, ploče nije razbio. Ako je mramorni monument *trag* biblijskog događaja, Freudova studija je svojom dodatnom naknadnošću *trag traga toga događaja*. To se čitanje traga biblijskog događaja ne bi moglo razumjeti ni bez Freudova čovjeka Mojsija koji je stvorio židovski narod i otac je njihova boga. S motrišta konstruktivizma Freud bi bio promatrač drugog reda u autopojetičkom nizu *razgradnja* promatračkih događaja (Luhmann 2001). Također nas može potaknuti nešto *beznačajno* za što priznajemo da je *po sebi* beznačajno, ali je u vezi s nečim važnim i stoga je vrijedno našega truda (Frye, 41). I tekst u kojem vlada uznemirujuća bliskost ekstrema ili iznenadno susjedstvo stvari koje naizgled uopće nemaju nikakve veze – kao u Borgesovoj izmišljenoj »kineskoj enciklopediji« – Foucaultu po samoizreci postaju »mjesto rođenja« njegove knjige *Riječi i stvari*, pa bi se paradoksalno mogli nazvati životodajnim *poticajem* mišljenju »poretka među stvarima« na stranicama toga djela (2002: 9-13). Poticaji destabiliziraju identitet predložaka, ali poticajnost ne duguju samo njima,

nego u prvom redu *motrištu* u čijem vidokrugu položaj jednog pramena brade stječe poticajni karakter ili kad Foucaultovo shvaćanje *poretka* u neredu Borgesove »kineske enciklopedije« potiče otkrivanje reda u njoj: nema zamjedbe nereda bez nekakvog shvaćanja reda.

1.1.

Dogmatizam želje obećanja

Vraćam se rečenicama obećanja i njihovoj poticajnosti. Između konstativa »Imamo Hrvatsku« i obećane Hrvatske mora biti neko vrijeme-prostor stvaranja te Hrvatske.

• Obećanje rastavlja sadašnjost od jedne prošlosti i povezuje tu sadašnjost s budućnošću. Njemu je prošlost doživljeno i proživljeno vrijeme kao vrijeme u kojem je Hrvatskoj sa strane propisivano kakva treba biti.³ U takvu vremenu ne bi se prema obećanju moglo reći da Hrvatsku imamo. Zato je ono mjesto u govoru na kojem se objavljuje *raskid* s tom prošlošću, što podrazumijeva i raskid s njenim nosivim poretcima. Druga se njegova rečenica okreće prema budućnosti *kao da* su joj poznati, štoviše i spoznati, vrijeme-prostor ostvarenja *naše sada-želje*. Tako bi budućnost bila vrijeme-prostor u koji se naša želja upisuje, kolonizira ga i kodira kao vlastitu stvarnost. Slijedilo bi da je sada-želja sama sebi budućnost. Između konstativa da (napokon) »Imamo Hrvatsku« – u kojem je i performativno govornikovo nerečeno *vjeruj mi* da imamo Hrvatsku – i Hrvatske kakva će biti, nalazi se poprište iskušavanja mogućnosti ostvarivanja sada-želje obećanja. Rečenice obećanja ne problematiziraju to poprište. Želja se na njemu, htijući to ili ne, iskušava. To znači, ona se *mijenja* u neizbjež-

³ Vidi bilješku 1.

noj igri (njoj) neočekivanih uznemirujućih bliskosti ekstrema, iznenadna susjedstva stvari koje naizgled nemaju nikakve međusobne veze, stvari koje se tiskaju odnekud s ruba prema sredini prostora koji sada-želja obećanja posjeda, kodira i brani. Stvarnost slavodobitnoga »Imamo Hrvatsku« u prvom je redu određena jasnim i čvrstim nacionalnim državotvornim kodom i njegovim komunikativnim funkcijama koje drže na okupu skup elemenata kakvi su nacija, međunarodno priznata nacionalna država, njezini državotvorni subjekti i glavne institucije. U tom momentu Hrvatska je obećanju »zaustavljen« strukturalno kodiran sustav, rezime i dokaz raskida s prošlošću (u naznačenu smislu). Na takvu se Hrvatsku oslanjaju obećanje i očekivanje kakva će ona biti.

- Prvu se rečenicu obećanja može čitati i kao iskaz o činjenici u sistemu »hrvatska identitetska priča«. Ona se pripovijeda (selektivno pročišćava sjećanje) da bi se dogodila te stvara mrežu-sistem u koji priziva, uvlači i povezuje svoje subjekte kodirajući pritom uvjete pod kojima oni mogu reći »Imamo Hrvatsku«. Može li priča, kao *nacionalno identitetska*, odgovoriti na pitanje kakva će Hrvatska biti nakon što je postignut njezin glavni cilj: samostalna *nacionalna država*? Kakav uopće može biti njen odgovor na pitanje »Što će biti nakon što već imamo Hrvatsku?« i na pitanje »Što je bilo otkad Hrvatsku imamo?« U točki »Imamo Hrvatsku«, načelno je dovršena/ostvarena nacionalno identitetska priča. Iza te točke ona više ne može proizvesti *novost* u razumijevanju biti, značaja, ranga i načina povezivanja čimbenika sistema »nacionalna država« kao uvjeta mogućnosti prava da se pojmovnikom te priče kaže »Imamo Hrvatsku«. U granicama te stvarnosti priča i dalje djeluje. Ona pribavlja identitetske, legitimacijske i mobilizatorske (dakle, bitne ideologijske) resurse dinamiziranja, potanka raščlanjivanja i ekstenzije sadržaja strukturalno kodiranoga

sustava označenog tada rečenicom »Imamo Hrvatsku«. Ali strukturalno kodirani sustav, ma koliko dinamiziran i proširen u nekom vremenu i prostoru, ne prelazi granicu *vlastita koda*, niti gubi identitet kakav je imao prije njegova nabačaja na budućnost. Orijentacijsko i objasnidbeno pojmovlje izvedeno iz doživljena raskida s prošlošću (utjelovljeno u rečenici »Imamo Hrvatsku«) bilo bi pojmovlje konstrukcije »Hrvatska kakvu želimo«, a budućnost bi bila *vrijeme ostvarivanja sada-želje* obećanja. Zato ono i ne može problematizirati to poprište. Dogmatizmu sada-želje i prividu da je budućnost vrijeme-prostor njezina ostvarivanja, ostaje nemišljenim sam *začetak paradoksa* što ga obećanje – kako ga upravo sada čitamo – postavlja koliko je vođeno prividom da mu je znano i već spoznato to što svojim apriornim zahvatom i *ne može znati*; ono ne može znati budućnost kao vrijeme-prostor iskušavanja želje. Obećanje koje ne reflektira vlastito sudioništvo u stvaranju toga početka (ishodišta) ispušta iz vida i pitanje: kako ono samo kao ideologija obećanja razvija i prikriva taj početak. Svijest o početku paradoksa i udjelu obećanja u njemu ne postoji dok njome vlada dogma želje kojoj je budućnost vrijeme njezina ostvarivanja, a ne *stjecanja iskustva o uvjetima mogućnosti njena ostvarivanja u vremenu-prostoru obuhvatne Situacije*; naime, *Situacije u kojoj se već nalaze obećanje i njegova želja*. Do tada bi na dva postavljena pitanja nacionalno identitetskoj priči dogmatizam njene sada-želje odgovorio: prvo, budućnost je vrijeme moga ostvarivanja; drugo, na pitanje što je bilo od kada je rečeno da »Imamo Hrvatsku«, obećanje bi odgovorilo: bilo je to vrijeme ostvarivanja one već *tada* postojeće naše želje. U granicama predodžbe vremena-prostora ostvarivanja obećanja, želja je sama sebi referent; u tome se nalazi zagonetka i odgonetka njezina samo-zavođenja: oba odgovora pripadaju dogmatizmu želje. *Konzekvenca samo-zavođenja želje je ostvarivanje obećanja kao prakse ideologije obećanja koja*

(prikrivajući ga) *oslobađa i razvija začetak/ishodište neprevladanoga hrvatskoga paradoksa*. Predodžba vremena-prostora ostvarivanja želje obećanja ne potiče refleksiju o vlastitoj stvarnosti, o iritacijama i promjenama vremena-prostora u koji ona dopijeva padom u vrijeme-prostor obuhvatne logike samoperpetuiranja Situacije, njenih oblikovanja, različitih mijena i našoj želji (dez)orijentacijskih teškoća o kojima ona tek treba stjecati iskustvo. Stjecanje iskustva je putovanje. Ono ne može biti budućnost kao vrijeme-prostor stvaranja Hrvatske koja će biti ostvarena sada-želja obećanja. Što je na putu, na poprištu stjecanja iskustva, to se i samo mijenja. Iskušavati znači *proživjeti* (Waldenfels), postajati iskusnim, mijenjati se, ući u razliku sa samim sobom i tako dospjeti pred pitanje.

1.2.

Pitanje i zadaća

Čim je ustanovljeno i rečeno da (napokon) »Imamo Hrvatsku« u već promijenjenoj situaciji počinje slabjeti orijentacijska, objasnidbena i djelatna moć ideja koje su bile vodilje toga jedinstvenog nacionalnog potignuća. Što se događa ako se – i nakon što »Imamo Hrvatsku«, nakon što je stečena hrvatska nacionalna samostalna država – i dalje održava, brani i nameće privid njihove nesmanjene moći u vremenu-prostoru mijena hrvatske situacije koja se nalazi u vremenu-prostoru mijena Situacije?

Općenit početni oblik odgovora na to pitanje glasi: Tada obećanje i hrvatski paradoks nerazdruživo djeluju kao praksa ideologije. Učinci te prakse naknadno nam se pokazuju u tragovima koje – stječući iskustvo *promjena* – nastojimo razumjeti. To je zadaća razmatranja na stranicama ove knjige.

• Svijest o promjeni prilika više se ne može osloniti na pojmovlje strukturalnog koda i prelazi na drukčije kodiranje, na procesualni kod koji spaja *više nego jedan sustav* (Eco 1984). Tek se tako razumijevanje obećanja i ostvarivanja želje može prevesti u *drugu strukturu*. U njoj elementi mijenjaju mjesta u hijerarhiji sustava elemenata, mogu promijeniti značenja ili čak postati nevažnima kad se sustav *otvori* bujici novih značenja (Eco). To nadalje podrazumijeva potiskivanje rigidnih i uvođenje širokog raspona drukčijih i novih kodova promijenjena sustava, (spora)zumijevanja u njemu i razumijevanja drugih sustava iz njega. Prošireno shvaćeni procesualni kod uključio bi i kodiranje koje prelazi granice rigoroznog znanstvenog smisla toga termina kao asocijativnog polja organizacije označivanja (Barthes 1998: 191).

Prihvatanjem strukturalnih konzekvenci promijenjenih prilika mogu se zadržati obećanje i očekivanje, a spoznajna korekcija zahtijeva da se oni u nečemu moraju mijenjati. Jedan i drugi ispravak pretpostavljaju refleksiju želje o poprištu njihova ostvarivanja. Što rečenice obećanja ispuštaju, to kao uvjet vlastite mogućnosti jedna i druga korekcija moraju problematizirati, naravno, do granice pojma korekcije, tj. ispravka, popravka, prepravka, poboljšanja, ublažavanja, osujećenja (npr. štete) strukturalnim i spoznajnim zahvatom u obećanje i očekivanje – pa tako i nakon svega ostaju samo-ispravljeno obećanje i ispravljeno očekivanje.

• U prvoj rečenici obećanja, kako rekoh, sabrano je jedno iskustvo prošlosti i svijest o sadašnjosti (»Imamo Hrvatsku«), a u drugoj predodžba budućnosti kako se ona nada je svijesti koja na određen način shvaća sadržaj i rang ideja vodilja stvaranja u prvom redu hrvatske samostalne nacionalne države. Što se događa s *mišljenjem* hrvatske stvarnosti kad se probija svijest o tomu da slabi orijentacijska i objasnidbena moć tih

ideja? Jedna predodžba putanje hrvatskoga puta kao »skoka i doskoka te pada u Situaciju« (→15:3) može nas barem malo primaknuti razumijevanju toga pitanja. Iskok iz situacije (raspad bivše Jugoslavije) vrhuni skokom i završava doskokom. On je dvoznačan:

- a) Doskok je u točku ispunjenih uvjeta nacionalno identitetske priče, što znači i iz nje izvedena prava da se kaže »Imamo Hrvatsku«, iza koje bi trebala nastati Hrvatska kakvu želimo u momentu obećanja.
- b) Doskok je i *pad u Situaciju*, u drukčije vrijeme-prostor. Obećanje nije iz njega izvedeno, a ni apriorni nabačaj želje na budućnost (vlastita ostvarenja) ne može se pozvati na vlastito iskustvo toga vremena-prostora. Iskustvo o njemu *stječemo tek u njemu*.

- Međunarodnim priznanjem Hrvatska je 1992. godine postala članom međunarodne zajednice nacionalnih država. Ona to *nije postala u vremenu nacionalnih država, nego nacionalnih država u vremenu-prostoru Situacije*. Situacija se ne upravlja primarno prema logici nacionalnoga, nego najvećma prema *modifikacijama same logike kapitala* koji je u naše vrijeme napokon osvojio cijeli planet i tako demonstrirao, kao nikad do sada, moć oblikovanja života pojedinca i zajednica. Zato je svako upisivanje u međunarodnu zajednicu nacionalnih država već i *opisivanje* dotičnog entiteta Situacijom. Iskustvanje mogućnosti velikog obećanja, njegova nacionalnoga Mi-identiteta u vremenu-prostoru Situacije, zahtijeva da se taj identitet *predstavi* i da bude *uračunat* u Situaciju. Ona mijenja različite entitete i sama je u stalnim mijenama. Zato su ideologija nepromjenjivog nacionalnog identiteta i dogmatizam želje obećanja autistični nazori. Postojani identitet, postojana želja i promjenjiva Situacija međusobno se odnose kao *ptolomejski svijet* nacionalnoga Mi-identiteta prema vremenu-prostoru u

kojem vrijedi – kao što ću u završnom tekstu pokazati – samo ono što cirkulira na način apstraktnih kapitalskih homogeniziranja genuino nehomogena u poretku bivanja (Badiou); u kojem kapitalski maksimumi uvjetuju održivost mnogih entiteta (Valéry); u kojem međusobno povezane konstitutivne moći jedinstvenog »europskog čuda« prolaze kroz mnoge mijene od kojih se u Europi ne može odvojiti ni entitet »nacionalna država«: *Osvajanje* – od kraja 15. do ranog 20. stoljeća; pa *Rast* – europska kapitalaska globalna dominacija planetom; te *Demokracija*, čiji razvijeni oblici podrazumijevaju uključivanje, jednakost, odgovornost i efikasnost. Na tvrdnju da Hrvatska »oduvijek« pripada Europi nastavlja se pitanje: A što je to Europa danas, Europa zahvaćena strujom *promjena* i slabljenja onih moći koje su je stvorile, koje su ranije stvorile predodžbu o njoj? Što Europa (i EU) doista jest u vremenu-prostoru Situacije čijem oblikovanju ona više ne daje odlučan prinos?

• U vremenu-prostoru Situacije na kušnji je i pojmovlje nastalo u granicama konstrukcije ptolomejskog nacionalnog Mi-identiteta, kamo pripada i nerijetko rabljeni ideologijski konstrukt »hrvatski čovjek«. I njegovi su životni svjetovi naseljeni učincima rada ideologije univerzalističkih pretenzija nacionalizma i učincima nihilizma vladajuće *strasti za danas* kako se ona »prakticira« na rubovima Situacije, u njoj i iz nje. Ako je k tomu pojedinac *dobro ugođen radom ideologije* osobito u njenu poricanju *univerzalnosti pojedinačnog* (osobe), jedva da ga išta zbunjuje dok ne izbije njemu iznenadan i traumatičan *Događaj*, dok se ne oglasi »zvonjava zvona« poput one s prve stranice Nietzscheove *Genealogije morala*: »... kao što se neki božanski rastresen i u sebe utočio čovjek, u čijim ušima tek što je odjeknulo zvono označujući podne sa svojih dvanaest teških udaraca, najednom budi i pita 'Što je to zapravo zvonilo?', tako i mi kadšto *naknadno* pitamo: 'Što smo to zapravo

doživjeli?', još više: 'tko *smo* mi zapravo?', te odbrojavamo – *naknadno*, kako rekosmo – svih dvanaest drhtavih udaraca zvona našeg doživljaja, našega života, našeg *bitka* – i pritom griješimo u brojenju...« (2004: 7-8). Što je rastresenu čovjeku i zbunjenu pojedincu »zvonjava zvona«, neka je to ovdje događaj koji je dospio u rečenicu »Imamo Hrvatsku«. Prema događaju/obećanju neizbježno se odnosimo *naknadno* kao i onaj rastreseni i zbunjeni pojedinac *nakon* što je odjeknulo zvono. Čim se taj događaj dogodio, ostaju nam dostupni samo njegovi tragovi. Na njima nastojimo naći prisutnost odsutna događaja kao praksu ostvarivanja obećanja da će Hrvatska »biti kakvu želimo«. Razumijevanje tragova posredovano je i našim doživljajem obećanja i njegova ostvarivanja. O našem *odnosu prema tome doživljaju* također ovisi što ćemo na njima vidjeti, i hoće li nam se uopće pokazati onaj paradoks koji (kako sam pretpostavio) održava, brani, razvija i nameće praksa obećanja kao ideologija, što znači *moć*, kao dogmatizam želje u vremenu-prostoru Situacije.

Jedno obećanje i jedan podatak (»sedamdeset i sedam posto Hrvata«) kao poticaji poprečno i pretežito labavo povezuju tekstove knjige u kojima ideologiju obećanja i hrvatski paradoks ne analiziram tematski (fenomenski) niti se vodim pojmovnom strogošću takve izvedbe. Na stranicama što slijede svoje su mjesto dobili i mnogi rubni, rasuti i na prvi pogled slučajno povezani sadržaji, a što je lako vidjeti u nizu bilježaka pod tekstem, u »šarenoj« bibliografiji, u nekoliko opširnijih ekskursa koji povezuju različite ideje, orijentacije, nazore, štoviše i neke dnevne (ne)prilike kakve bi tematska analiza s pravom ostavila po strani. Sva ta razlivenost, kadšto i rasplintost izlaganja ne prelazi okvire naznačena pitanja, početna općenita odgovora i zadaće ovih fragmentarnih razmatranja ideologije obećanja i hrvatskoga paradoksa.

2.

»Sedamdeset i sedam posto Hrvata«

Opstanak nacije naš je osnovni zadatak. S tom tvrdnjom slaže se sedamdeset i sedam posto hrvatskih građana obuhvaćenih jednim istraživanjem javnog mnijenja.⁴ Ispod nadnaslova, *Iz- vještaj o stanju nacije*, u novinama je krupnim slovima otisnut naslov: *77 posto Hrvata: Opstanak nacije osnovni je zadatak svakog od nas.*⁵ U podnaslovu pak ističe se da rezultati teren- skog ispitivanja »ukazuju na obnovu nacionalnih i konzerva- tivnih osjećaja u društvu« – što bi se moglo shvatiti glavnim ili jednim od glavnih zaključaka, a »sedamdeset i sedam posto Hrvata« nosivim dokazom. Pritom bi trebalo pretpostaviti da se zaključak o obnovi takvih osjećaja u društvu oslanja na us- poredbe s nekim ranijim istraživanjima. Nadalje, »sedamdeset i sedam posto Hrvata« vjerojatno obuhvaća i neke »pripad- nike« drugih nacija, koji također drže da je opstanak njihove nacije njima osnovni zadatak.⁶

Tekst daje čitateljstvu sažetak istraživanja kojim istodobno informira javnost i *de facto* je formira dajući joj na znanje *da je* »opstanak nacije« dvjema trećinama ispitanika osnovni za- datak. Svoju formativnu snagu (toga *da je...*) podatak i tvrdnje stječu također pozivom na instancu stručnosti, što prirodnom stavu često sugerira istinitost i nepristranost obavijesti.

Izvješćem o stanju nacije novine posreduju između istraži- vanja i javnosti tako što joj predočuju anketom dobiveni i pro-

⁴ *Jutarnji list*, 24.-26. prosinca 2002.

⁵ Te tvrdnje u Upitniku nema, ona je novinarski dodatak kojim se mijenja i smisao odgovora ispitanika. Kako ovo nije rasprava o dotičnom istra- živanju, nego je potaknuta onime što je *objavljeno*, taj dometak pripada predlošku poticaja.

⁶ Što znači biti pojedinac pripadnik i privrženik neke nacije, »apstraktne zajednice« (→ 14:2).

tumačeni široki raspon mnijenja, vjerovanja, znanja i uvjerenja koji sudjeluju u odlukama pojedinaca o tome što im je osnovni zadatak. Taj se raspon *ne vidi* na *obliku* obavijesti/poruke čitateljstvu. Ne vide se ni međusobni omjeri njegovih sastavnica u odluci »sedamdeset i sedam posto Hrvata« o tome što im je »osnovni zadatak«, niti se vidi udio bilo kojeg određenog ispitanika u pojedinoj sastavnici raspona. Kratko rečeno, ono što je u podatku i tvrdnjama prisutno, a nije izrijeком navedeno, ne pokazuje se. Odnosno, pokazuje se svojim nepokazivanjem u svijetu nekoliko novinskih rečenica, a svaka je rečenica (inače) jedan univerzum (Lyotard). U njemu jedna pored druge i s drugom žive u načelu nemogući posve jednaki univerzumi vjerovanja i želje pojedinaca koji se slažu s ponuđenom tvrdnjom (među različitim tvrdnjama). To je slaganje lako vidljiva nedvojbeno zajednička značajka koja povezuje svakog od sedamdeset i sedam posto ispitanika. Ali pod plaštom *kolektivnog samo-obvezivanja* »osnovnim zadatkom« također pulsiraju životni svjetovi pojedinaca, zahvaćeni i učincima ideologijskih preobrazba velikog obećanja. Jesu li oni prepreka osvješćivanju pobjednikova paradoksa, a time i razmicanju granica homogenizacije generički nehomogenoga?

Ove sadržajem oskudne napomene ne vode prema »ispravljanju«, »produbljivanju« itd. podatka i njegova tumačenja u skladu s nekom idejom o tomu kakav bi on trebao biti. No uvijek nam se, pa tako i ovdje, *nešto* pojavljuje *kao nešto*, a ne kao po sebi postojeće. Pojavljuje se u određenom smislu, obliku, strukturi i pravilnosti, što dalje znači da su jedne mogućnosti iskustva izdvojene, a druge isključene. Stoga dani poredak iskustva nije niti uopće može biti jedini poredak (Waldenfels 1997: 19-20). Tekst je u novinama (bio) obavijest i medijska formativna poruka, a ovdje je jedan od dvaju (našim motrištem povezanih) *poticaja*. Postavši poticaj, obećanje i podatak *gube*

identitet autorizirane tvrdnje čije se mjesto u prostoru i vremenu inače dade parametarski točno odrediti; podatak i dvije rečenice o osnovnom zadatku također gube svoj prvotni (medijski) identitet. Kao poticaj, prebačeni su u poredak našega *stjecanja iskustva* ideologije obećanja i hrvatskoga paradoksa. Što je sadržaj pojma »nacionalni opstanak« svim tim pojedincima i što je on svakom od »sedamdeset i sedam posto Hrvata« – to ne možemo pouzdano znati, osobito ako imamo na umu spomenute univerzume dviju rečenica/tvrdnji istraživanja i univerzume naših rečenica o njima. Označiteljska funkcija podatka/izraza ne ovisi o našem poznavanju njegova sadržaja (nama uglavnom »tamne komore«), nego o pripisanom mu rangu *osnovnog zadatka*. Kao *osnovni*, taj opstanak je – čini se da bi trebalo zaključiti – većini ispitanika *uvjet mogućnosti* preuzimanja i rješavanja drugih zadataka.

3.

Kontekst i poticaj

Promjene identiteta (od predloška u poticaj) ne ispuštaju iz vida društveni i komunikacijski kontekst obećanja i podatka, nego ga promatraju kao vrijeme i prostor razumijevanja njihove poticajnosti. Neka je *društveni kontekst* skup obilježja relevantnih za proizvodnju izdvojena obećanja i podatka, a *komunikacijski kontekst* medij u kojem oni djeluju kao poticaji (van Dijk 2006: 284-5). Oba konteksta jasno upućuju na moduse kolektivnog samo-obvezivanja, Mi-identifikacije, Mi-identiteta u drugom poticaju i Našeg velikog očekivanja u prvom. Mjesto kolektivnog samo-obvezivanja i komunikacijski kontekst očitovanja Mi-identiteta nisu neovisni o *ideologijskom* nadzoru nad njima (285). Stoga *poricanje* ideologijskog karaktera jednog i drugog, kao i shvaćanje ideologije i ideologičnosti kao nečega što po-

stoji izvan njih (na drugom mjestu i kod drugih), samo je izraz ideologijskog karaktera takva nijekanja (→10:2,3); poricanje štoviše indicira uspjeh prakse ideologije, što znači uvučenosti pojedinaca u nju te njihovu neosviještenost o ideologijskim preoblikama obećanja i o pobjednikovu paradoksu. Hrvatski društveni i komunikacijski kontekst i Situacija (kojoj Hrvatska može pripadati, biti uračunata u nju, u njezino stanje, strukturu, može biti ili ne biti njome predstavljena), prostor su i vrijeme nabačaja velikog obećanja i »nacionalnog opstanka« kao osnovnog zadatka. Oni su i prostor/vrijeme stjecanja iskustva o hrvatskome paradoksu u događanju ideologije obećanja.

Kratko ću naznačiti svega nekoliko obilježja hrvatskog konteksta, a potom i mišljenja Situacije od koje se taj kontekst inače ne može odvojiti.

3.1.

Hrvatski kontekst: nekoliko obilježja

- U hrvatskome društvu povremeno i prigodice oživljuje i djeluje znanstvena i ideologijska, te narodna mitska i legendarna predaja o »sudbini« Hrvata⁷ i o nepriznatim hrvatskim zaslugama za obranu Zapada, zapadnog kršćanstva. Također: sindrom »predziđe kršćanstva« (Paić 1997) i ideologija »sukoba civilizacija« u službi legitimacijskog podsjećanja na

⁷ I na stranicama jedne novije povijesti hrvatske književnosti sudbina je učestala riječ: »na dodiru prethodno uzgajanih razlika, Hrvatima je različitost postala *sudbinom* (...) Hrvatima (je) bilo *dosuđeno* da bez ostatka sudjeluju u baštini Zapada... (Hrvatima je »dosuđeno«) iznijeti *tešku sudbinu* na rubu zapadnog svijeta (...) hrvatska je književnost od svojih izvora *sudbinski* i stvarno povezana s grananjem ostalih slavenskih književnosti (...) nakon Zvonimirove smrti... zla kob hrvatske narodne dinastije (...) od 11. stoljeća pisci na svojim plećima nose svu težinu *duhovne sudbine* (...) *Zla sudbina* pratila je Hrvatsku u budućim epohama«. Ima li narod, pa i hrvatski, kakvu sudbinu i što bi to trebalo značiti? (→17:5)

njih u vrijeme borbe za priznanje: »Nalazeći se na razmeđu istočnog i zapadnog kršćanstva, dvaju često suprotstavljenih interesa, hrvatski je narod stoljećima branio svoju narodnu državu, a time i narode zapadno od svojih domovinskih granica« tvrdi se u Deklaraciji Sabora 1991. godine.⁸

• Demografi, populacijski pokreti, Crkva i ekonomski stručnjaci, upozoravaju na smanjivanje i starenje hrvatske populacije. S tim je u vezi dramatična intonacija pitanja o nestanku Hrvata u idućih nekoliko stoljeća.⁹

⁸ Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske. Ta se argumentacija u konačnici oslanja na shvaćanja da je oko 1500. godine već uspostavljena jasna crta razgraničenja zapadnog kršćanstva od pravoslavnog te islama (Wallace). Crta ide granicama Finske i Rusije, istočno od Estonije, Letonije i Litve, prolazi kroz Bjelorusiju, siječe istočne dijelove Ukrajine, prolazi posred Rumunjske, potom istočno od Hrvatske do Jadranskog mora (1993). No smatra se i da je predzidni hrvatski položaj već zadan Dionizijevom podjelom Rimskog Carstva. I Krleži je Hrvatska *Antemurale* Bizantu ali i Vatikanu, Mlecima i Beču, a geopolitičaru Pilaru hrvatski se predzidni i predstražni položaj na putu gibanja kontinentalnih sila pokazuje *vječnim*. Jedno je istraživanje (predzidnog) položaja Hrvatske proteklih stoljeća i istraživanje hrvatskog sedmog stoljeća, a nešto su drugo *ideologijske* inačice »predzide« i »od stoljeća sedmog«: prigodna oživljavanja prve (pogotovo pod geslom »uvijek smo bili Europa«) uvode Hrvatsku u staru priču da smo stalno negdje između, »*ni-tu-ni-tamo*«, da je naš europski identitet – iako smo tu od »stoljeća sedmoga« – upravo ta povijesna i egzistencijalna ne-odlučenost između Tu-i-Tamo (Pačić 1997). Što je Europa, te što znači »pripadati Europi« i danas su dvojbeno pitanja.

⁹ Tako nedavno Population Reference Bureau tvrdi da točno 2350. godine Hrvata više uopće neće biti. I to je jedan od mnogih primjera koloniziranja čak više od tri stoljeća daleke budućnosti »parametrima« sadašnjosti: klimatskim (a hoće li i kad će saharska klima dosegnuti podnožja Alpa, ili će već u dogledno vrijeme nastati novo ledeno doba, kako nas uvjerava jedan hrvatski akademik); kako će se u vremenu odnositi tehnologija i populacija, što će biti s hrvatskim jezikom u ne baš dalekoj budućnosti; pa dalje: zar će kontrakcije vremena ostaviti netaknutima društvene oblike u kojima suvremeni čovjek živi; ako je moderna nacija stara svega nešto više od dva stoljeća, što će s njome biti za dva-tri sljedeća i s nacionalnom državom također; hoće li se već u skoroj budućnosti radikalno povećati transnacionalna mobilnost velikih ljudskih skupina; hoće li znanost produljiti fertilitet ili će se to vrijeme skratiti; kakvi će biti odnosi

• Nadalje, tu su rasprave o ugroženom hrvatskome identitetu u kontekstu višeznačnih učinaka globalizacije i europskih integracija u vremenu-prostoru teško pronične Situacije. Bojazan nije posve nova. Promjene i moderniziranja životnog prostora pojedinca i skupina te iritacije njihovih predodžbi i institucija (naroda, nacije, države, zavičaja, domovine), posebice nagli prijelazi od statičnog u dinamično društvo koje razbija tradirane ideje i zbilju jednog životnog oblikovanja, pokreću stvaranje kompenzacijskog pojmovlja kao otpora nastaloj nesigurnosti (Cremer, Klein 1990: 33-5; Bausinger 1990: 76 i d.). Istodobno djeluju dvije povijesne sile: stabilizacijska (ravnotežna) i destabilizacijska. Prva je vladala drugom polovinom kratkoga dvadesetoga stoljeća (simbolički: do pada Berlinskog zida). Druga je povijesna krtica moderniziranja, destabilizacije svega i svakoga, a čiji je jedan od izraza post-

spolova; hoće li se oblikovati vrijednosni sustavi u kojima opstanak nacije (francuske, hrvatske, njemačke itd.) uopće neće motivirati pojedince za stvaranje potomaka kao pripadnika nacije. (U jednom tekstu ove knjige naveo sam tvrdnju iz vremena Francuske revolucije: naime, da ljudski zametak već *pripada* domovini, Francuskoj.) Pitanja o »sudbini« naroda, nacije, napose Hrvata u »fatalnoj« 2350. godini mogu se u beskraj prosljediti. Na većinu tih i takvih pitanja ne može se odgovoriti jednim da ili ne. Postoje pitanja koja treba postaviti i na koja se može odgovoriti *sada*. Takva se pitanja izbjegavaju i prekrivaju katastrofičnim predviđanjima kakva imaju učinka: žele nas (i nerijetko uspijevaju) učiniti odgovornim, sve nas odgovornim za sve. Obvezivanje sviju jednakom odgovornošću (u društvu institucionalno podijeljenih faktički nejednakih prava i odgovornosti, a napose hijerarhijski učvršćenih nad/moći) isto je što i prikrivanje odgovornosti odgovornih kao značajke sadašnjeg hrvatskoga »practiciranja« kapitalizma. Rat i velika razaranja, promjene strukture gospodarstva, više ne mogu biti isprika za činjenicu: hrvatska gospodarska moć još nije dosegla razinu 1990. godine. Upravljačke elite (politike, gospodarstva, organizacije, obrazovanja, znanstvenog pogona...) nisu se potvrdile dolasima kompleksnosti modernoga društva i upravljanju složenim društvenim sustavom i njegovom tranzicijom u vremenu i razmjerima također tranzicijskog karaktera same Situacije u protekle dvije »etape« od 1990. do 2010.: desetljeće zaposjedanja narodnog bogatstva i za njim desetljeće lošeg menadžmenta.

moderno intonirana i takvom protumačena rečenica Marxova *Manifesta* (1847): »Sve što je čvrsto i ustaljeno, pretvara se u dim« (Berman 1983). Dodao bih tomu: osim nacionalizma! Hrvatska se nalazi u tom gravitacijskom polju kad se o njemu reflektira ili kad mu se nastoji oduprijeti zahtjevom za nigdje postojećom potpunom suverenosti¹⁰ u strahu za nacionalni opstanak. U dva različita konteksta još ću se vratiti rečenici »pretvaranja u dim« i promjenama njezina značenja.

- Velika je moć hrvatskih medija i utiskivanja medijskih slika, predodžaba i poruka u svijest televizijom obrađenih i njoj priređenih ljudskih osjetila; kolonizacijskih učinaka što izviru iz »naravi« tih medija i politika koje ih prožimaju.

- U odgovorima ispitanika o našem »osnovnom zadatku« i »osnovnom zadatku svakog od nas« vjerojatno djeluju i česta stereotipna i ideologemska evociranja hrvatskoga »biti ili ne biti«, posebno na raznim masovnim (sportskim, političkim, nekim glazbenim *de facto* političkim) skupovima, na mjestima simboličkih posredovanja i očitovanja nekog od načina volje za »opstankom nacije« i njezinom obranom od *tamo* Drugoga i *ovdje* Drugoga, *u sebi* zatajenog Drugog, Drugoga *sebe*, neiskorjenjivoga *stranca* u sebi, u nama (Kristeva). Taj multiplicirani, izrijekom dani ili neosvijesteni i zato prešućeni *Drugi* ostaje neproblematiziran horizont ideologijskog prepariranja, zlo-uporabe hrvatskoga »biti-ili-ne-biti«, pa dakle i dijela značenja pitanja i odgovora na pitanje što je komu »nacionalni opstanak« kao glavni zadatak.

- U podatku »sedamdeset i sedam posto Hrvata« vjerojatno imaju udjela različite institucije (njihova »prirodnost«) i njihove prakse sputavanja ili oslobađanja naslijeđenih i novih vrijednosti pojedinca, kolektiva, zajednice, društva te smisla

¹⁰ Koja na primjeru Grčke uključuje i obilježja »prinudne uprave« EU-a nad njezinom monetarnom suverenosti od veljače 2010.

zajedničkog života (Geertz 1973). Odnos prema »osnovnom zadatku« prožimaju oslobađanja i potiskivanja sjećanja na događaje. Kao *pamćenja* ona čuvaju, preopisuju, izobličuju ili pak potiskuju i ruše simbolički sustav tih vrijednosti i smisla života. Sva ta potkopavanja, destabiliziranja i rušenja jednom uspostavljena i na bilo koji način prihvaćena, »već oprirođena« simboličkog poretka, pojedinci mogu doživjeti kao ugrozu svojega etničkog ili nacionalnoga opstanka.

- Može se pretpostaviti da pritom nisu beznačajne projekcije stavova materijalno ugroženih i statusno depriviranih pojedinaca na njihov odnos prema cjelini »opstanka nacije« te napose poistovjećivanje krize njihova identiteta s »opstankom nacije«; tomu treba pribrojiti sakralizacijska ustoličenja i sakralizaciju nekih svjetovnih institucija zaštićenih od kritike utemeljene na potrebama, interesima i zahtjevima »svjetovne osnove«, »civilnog društva«; pa k tomu: država i »državotvorna svijest«, nacija i nacionalizam, nacionalno naspram građanskom...; utjecaj nerazvijenih institucija civilnog društva i *quasi* civilno djelovanje nekih od njih i dr.

Kako djeluje taj nepotpuni niz značajki društvenog i komunikacijskog konteksta na doživljaj »nacionalnoga opstanka« i shvaćanje »osnovnog zadatka«? Rasuto ili kumulativno, kontinuirano ili povremeno, na bitan način ili tek marginalno? Sve one (neovisno o njihovom datiranju) pripadaju vremenu i prostoru *kulture straha*, društva rizika i cjeline Situacije u čijoj su jezgri političke, tehnološke, gospodarske i vojne moći te mnogovrsne prijetnje od kojih nitko nije siguran.¹¹

- Kultura straha potkopava našu slobodu i sredstvo je njezina ograničavanja. I kao temeljno nahođenje ljudskoga života, strah je tijesno vezan za nesigurnost u sva tri njemu pripadaju-

¹¹ Sljedećih desetak redaka dijelom se oslanja na Svendsenovu knjigu *Filozofija straha* (2008).

ća aspekta: pred-čim strahu, strahovanju i za što strahu.¹² Kultura straha podriva našu slobodu i tako što rastače društvene odnose. Ona je ideologija. Kao takva, kultura straha je isprepletena sa životnim procesom, a njezina je funkcija rastavna i sastavna: rastače društvene odnose, rastavlja pojedince i skupine, djeluje *dezintegrirajuće*; i obratno: sastavlja i spaja što je rastavljeno, što nije spojeno, što je i generički nesastavljivo i nespojivo; to je njezina *integrativna* funkcija. U zahvatu *političke* ideologije ta se funkcija ostvaruje raspolaganjem i upravljanjem strahom kao sredstvom *moći* tako što se potencijalne opasnosti predložuje kao aktualne; strah se koristi kao najvažnija roba masovnih medija i prijemčivost ljudi za logiku kulture straha: strah djeluje kao sredstvo društvene kontrole pri čemu je najjači upravo *strah od straha*;¹³ raspolaganje strahom kao sredstvom moći postiže obje spomenute funkcije ideologije: potiče odvajanje i stvaranje što većeg razmaka od objekta koji prijeti, od kojega strahujemo i homogenizira strahom obuzete pojedince, skupine ljudi, naciju.

- Trajnije raspolaganje strahom kao moćnim sredstvom upravljanja društvom vodi latentnom ili pak neprekidnom *izvanrednom stanju* (Agamben 2005); njemu se ljudi prilagođuju, podnose ga, čak ga opravdavaju da bi »spriječili« i od sebe odmaknuli ono od čega strahuju. Kultura straha a napose politička ideologija pritom stvaraju jezične i simboličke legitimacijske resurse, jedan univerzum u kojem živi pojedinac kao *zoon politikon echon*. Taj ga univerzum prožet i kulturom straha već orijentira, u njemu se pojedinac nastoji orijentirati. Ako njegovo pripitomljivanje nije odveć uznapredovalo dje-

¹² Heidegger 1967: §30.

¹³ Jedino od čega trebamo strahovati, rekao je F. D. Roosevelt, jest sam strah (Svendsen). U poslanici papi Hadrijanu VI. godine 1522. (od kojega traži da pomogne hrvatskome narodu pred turskom provalom) Marulić piše crkvenom poglavaru: »Strah ih je svih ubi, svi su se pripali.«

lovanjem nekog *posrednika* (→5:3,4), tada proizvedeni jezič-
ni i simbolički univerzum zamućuje i briše jasne granice onih
markera čijom se pomoći pojedinci koliko-toliko pouzdano
orijentiraju u vremenu i prostoru.

- Pojedinčeva se »neprilika« može opisati i Kafkinim ri-
ječima, ako ne i njegovim misaonim dvojama: »Sve stvari,
naime, što mi padaju na um, ne padaju mi na um iz samog
korijena, već odnekuda prema njihovoj sredini. Neka ih onda
netko pokuša držati, neka netko pokuša držati travku i uhvatiti
se za nju, za travku, koja počinje rasti tek iz sredine stabljike«
(*Dnevnik*). Zar susjed nije onaj nama najbliži, ili je to možda
njegov susjed ili bi to trebao biti onaj najdalji na kojega misli
Nietzscheov Zaratustra? Je li ljubav nekog susjeda temeljno
potaknuta *strahom* od susjeda, ili je strah doista »majka mo-
rala« dok i dalje po navici raspravljamo o ljubavi? (Eagleton
2009: 172-3) Prema Tomi Akvinskom sav naš strah potječe
od naše ljubavi prema nečemu. U kontekstu ovih razmatranja
obećanja i hrvatskoga paradoksa to bi bili domovina, hrvatski
narod, nacija; odnosno *strah* za njih. Ali *pred čim* (ugrožava-
jućim) strahuje onaj tko voli hrvatsku domovinu, narod, na-
ciju? Pred čim strahuje »sedamdeset i sedam posto Hrvata«
kojima je – i nakon što je rečeno »Imamo Hrvatsku« – na-
cionalni opstanak i dalje »osnovni zadatak«? Vode li prema
odgovoru na to pitanje neke ili sve navedene (objedinjene) i
njima bliske značajke društvenog i komunikacijskog prostora
u kojem djeluju tradirani i poslije rata nastali identitetski
obrasci i životni sadržaji?

- Taj je prostor zaposjednut i nakupinama proizvoda naci-
onalne političke ideologije proteklih dvadesetak godina. Neke
njome proizvedene tvorbe već imaju obilježja stereotipa i ideo-
logemskih kulturnih obrazaca: strah od komunizma,¹⁴ od Balka-

¹⁴ U izbornoj utrci za predsjednika RH (2009/2010) jedan je kandidat pro-

na,¹⁵ od obnove Jugoslavije;¹⁶ strah od hrvatskoga kapitalizma (jedinog kapitalizma koji je iskusiła većina hrvatskih građana), strah za identitet (pred globalizacijom, Europskom unijom...),

tiv drugoga pokušao iskoristiti stereotip »crveno = komunizam«. Nije u tome uspio. Građani su pokazali da taj godinama uzgajani stereotip ipak ne može izbrisati svijest o drukčijem značenju crvene boje na hrvatskoj zastavi i grbu.

¹⁵ Mi ne pripadamo Balkanu, mi smo mediteranska i srednjoeuropska zemlja, godinama se ritualno ili pak ne znajući što govore, izjašnjavaju političari hrvatske desnice i ljevice. Razumije se da nitko ne može poreći zemljopisnu pripadnost Hrvatske Balkanu bilo da je on južno od crte Tršćanski zaljev – Varna u Bugarskoj ili da se prostire južno od Kupe, ili pak da seže sve do Karavanki. A što s Dubrovnikom kako ga u jednom novinskom članku opisuje Umberto Eco? Kamo s njim koji sudjeluje u sadržajima europske kulture, Mediterana, Svijeta, – a tu na Balkanu, na Zapadnom Balkanu i kao odrednica koja također nastaje, raste i definitivno ostaje momentum kulture i politike i toga prostora, njegovih ljudi. Može li talijanski književnik Magris ublažiti naš strah od Balkana: njegov se Mediteran proširio sve do Dunava? I mi gledamo Balkan okom Europe kao njezino Drugo. Ali što reći o Mediteranu? Pripadati Balkanu i Mediteranu ne znači *selektivno* pripadati. Jer, Mediteran je i kolijevka fašizma, a Srednja Europa od Njemačke preko Austrije, Mađarske pa do NDH – poprište je bila iskušavanja »konačnog rješenja«. Što dakle s jednim i drugim kulturnim prostorom naše pripadnosti; prostorima jednakog ili čak većeg događanja zla nego na ovome Balkanu? Što znači ta naša ekskluzivnost i naše isključenje iz kulture Balkana zanemarivanjem srednjoeuropskog nacionalizma (Brix 1994) ili činjenice da je fašizam razorio kulturu Srednje Europe (Delanty 1996). Na pitanje što pripada biti nekog naroda, njegove kulture i povijesnog prostora, odgovor se ne nalazi samo s ovu stranu granice »čisto – prljavo«: mnogo truda ulažemo da bismo održali te granice te kako bismo očuvali povjerenje u svoj sustav kategorija (Leach). Nasuprot samoljublju bezgrešne čistoće, nalazi se tvrda rečenica austrijskog pjesnika Hermanna Bahra s prijelaza 19. u 20. stoljeće: »Biti onoga što je austrijsko« (zar samo austrijskog), »pripada 'uživati odričući se, asketski biti raskošan i pobožno činiti zlo'« (Kamptis 1994: 622). Svaki narod ima svoje *tartifstvo* (Nietzsche), a ne samo njegovi neprijatelji. Podnošljivi eufemizam *Jugoistočna Europa* donekle ublažuje osjećaj našega srednjoeuropskog, mediteranskog i balkanskog *ras-trojstva*, a ostavlja dovoljno prostora onima koji se – ako to žele – smatraju primjerice i pripadnicima germanskog ili kojeg drugog kulturnog kruga.

¹⁶ Promjene »Božićnog ustava« (2000., 2001.) u članku 14. zabranjuju udruživanje koje bi »dovelo ili moglo dovesti do obnavljanja jugoslavenskog državnog zajedništva...«

strah za narodno tlo¹⁷ i gospodarske resurse od njihove prodaje strancima, domaćim kapitalistima i pretvorbenim bogatašima itd. Nakupine spomenutih i njima bliskih strahova – manipuliranih i intenziviranih politikama »čistoga« nacionalnog identiteta – mogu voditi opoziciji »čisto – prljavo« u smjeru čišćenja od granične nečistoće. Tako bi čisto nacionalni Mi-identitet bio slobodan od dominacije Drugoga, ali ne bi ni imao spoj s vanjskim svijetom i stoga bi bio sasvim nemoćan; njegove su binarne opozicije (Mi-Drugi, domaće-strano; unutarnje-vanjsko, s ovu ili onu stranu granice Mi-identiteta...) bez prijelaznih i višesmislenih oblasti i sadržaja. Zamišljeni idealno homogeni nacionalni Mi-identitet stvara i čuva najoštrije granice (njegov obrambeni egoitet) ili ih razmiče (njegov napadački egoitet) te tako njeguje i čuva nepomućeno povjerenje svih Ja (koji su postali Mi) u taj sustav, što dakako uključuje i oštre *unutrašnje* granice prema još neugaslom Ja i mogućem Oni.

4.

Doživljaj prijetnje »nacionalnome opstanku«

Pretpostavi li se da je veliko obećanje ostvareno, tada postoji Hrvatska kakvu se željelo u času izgovorena obećanja.¹⁸ Vjerojatno se podrazumijeva da je time i »nacionalni opstanak« riješen: neupitan, siguran, osiguran. Postavši *rješenjem*, pre-

¹⁷ Piranski zaljev i strah od toga kome će pripasti dio njegove površine, na obje je strane uvučen u politike straha te je taj instrumentalizirani spor, tvrdi se, imao i znatna udjela u intenzitetima više izbornih utrka u Hrvatskoj i Sloveniji. Politička iskoristivost straha od straha – široko je rasprostranjena.

¹⁸ U rečenici »Bit će kakvu sami želimo«, govornik uzima pravo da kaže *Mi*, dakle kakvu Hrvatsku *Mi* želimo, pa stoga i sud o ispunjenju obećanja već uključuje i govornikovo razumijevanje *Naše želje* u njegovu obećanju.

staje biti »osnovnim zadatkom«. Ako »nacionalni opstanak« pretežnom dijelu ispitanika ipak ostaje osnovni (a ne bilo kakav važan) zadatak, onda preuzimanje takva zadatka prožima svijest da je »nacionalni opstanak« nečim i nekako neosiguran, možda *ugrožen* iznutra i/ili odnekud izvana, situacijom i/ili Situacijom, našim dospijecem u nju ili ispadanjem iz nje. Štoviše, da svijest o intenzitetu ugroženosti »nacionalnoga opstanka« zahtijeva podređivanje cijeloga niza egzistencijalnih oskudnosti i uskrata preuzimanju i rješavanju zadatka koji – kako se tvrdi u rečenicama predloška poticaju – obvezuje Nas i kojim obvezujemo svakog od Nas. Svijest o ugroženosti »nacionalnog opstanka«, kad dobije legitimacijsku snagu većine, može se promaknuti u ideologiju opravdanja takva poretka zadovoljavanja potreba i u (»dobrovoljnu«) podršku takvu stanju.

Ipak, pod kojim uvjetima ćemo prihvatiti da je »nacionalni opstanak« doista ugrožen?

To nije pitanje na koje bi mogla odgovoriti »objektivna« analiza činjenica.¹⁹ Ono je subjektivno kao što je subjektan i odgovor na njega. Ako sviješću većine građana vlada doživljaj ugroženosti ili neosiguranosti nečega *što* oni *smatraju* »nacionalnim opstankom«, njihov je takav opstanak ugrožen, neosiguran, neovisno o tomu kako je nastao doživljaj ugroze. Njihovo vjerovanje da nešto prijeti »nacionalnome opstanku« iste je vrste kao i strah da je ugrožen.²⁰ Slično je i s *krizom* kao ugrozom: »Tek kad članovi društva iskuse strukturne promjene kao kritične po ustrojstvo i svoj socijalni identitet osjete

¹⁹ Kako se postaje i prestaje biti činjenicom znanstvenog sustava »na svojoj je koži osjetio« Pluton: jedna ga je znanstvena konferencija izbacila iz planetarnog sustava, ispao je iz sadržaja pojma »planet« u znanstvenoj konstrukciji »planetarni sustav«.

²⁰ »Vjera da će me vatra opeći iste je vrste kao i strah da će me ona opeći« (Wittgenstein 1998: § 473).

ugroženim možemo *govoriti* o krizama« (Habermas 1982). U načelu, takvi i njima bliski uvidi već postoje na stranicama de Montaigneovih *Eseja* iz 1588: »Što nazivljemo zlom nije zlo i muka po sebi, naše im mišljenje *podaruje* takva svojstva. Doživljaj dobra i zla uvelike ovisi o našem mišljenju o njima (...). Ljude uznemiruje mišljenje što ga imaju o stvarima, a ne same stvari« (1998: 62-3). Davni produktivni nagovještaj »jezičnog obrata u čijoj smo vlasti«²¹ – vrijedi i za razumijevanje *doživljena* ranga značajnosti »nacionalnoga opstanka«: naši nas poticaji vode interpretaciji interpretacije »nacionalnog opstanka« i interpretaciji želje velikog obećanja i velikog očekivanja u situaciji i Situaciji (→ 4; → 7). Oba poticaja na putu od oboda cjeline prema njezinu središtu iskušavaju otpornost i drugih vodećih uvodno naznačenih pojmova i pritom destabiliziraju neke od njih. Slično je i s »narodom pobjednikom«.

• »Narod pobjednik« je relacijski pojam promjenjiva značenja.²² Najbliži primjer toga je »dvostruki« značaj prosvjeda u Leipzigu (prije pada Berlinskoga zida) kako je simbolički predložen dvjema rečenicama. Jedna je *nacionalno* ujediniteljski motivirana: »Mi smo jedan narod«; a druga, »Mi smo narod«, reflektira položaj naroda u totalitarnom policijskom sistemu DR Njemačke u kojem vlada kontingentno pak ne univerzalno (Lockeovo) načelo pripadnosti demosu: Ujedinjenjem dviju njemačkih država pobijedio je »jedan narod« kao *nacija i nacionalna država* koja je sredstvo i prostor njegove kolektivne slobode; kolektivne slobode pripadnika njemačke nacije.

²¹ Fregeovu tvrdnju da nismo vlasnici misli kao što smo u vlasti naših interpretacija, Habermas smješta u moment prijeloma – u jezični obrat (1999: 10-12).

²² Tako je Nietzscheu Francuska revolucija 1789. bila užasna i izbliza gledana suvišna lakrdija u čije su *interpretacije* Europljani »unosili vlastite povrijeđenosti i oduševljenja *sve dok tekst nije nestao pod interpretacijom*« (1994: 49).

• Odgovor na pitanje o pobjedniku u izrazu »Mi smo narod« nije tako jednostavan iako je očit poput dječjega »Car je gol!« – što spektaklom nepomućeno oko vidi, to i kaže. Kao na primjer Günter Grass: u Leipzigu (i Pragu) pobijedio je *kapitalizam*!²³ U obzoru druge izgovorene rečenice samo se naše pitanje o »narodu pobjedniku« udvaja: Što je narod kapitalizmu pobjedniku, a što je kapitalizam narodu kojega se imenuje pobjednikom ili koji sebe drži pobjednikom?

• U hrvatskom ideološkom kontekstu od 1990. prvoj lajpciškoj rečenici podređena je druga: »Mi smo ostvarena *nacija*« ili »Mi smo (etno)nacija«: naime, imamo svoju samostalnu nacionalnu državu. A rečenica »Mi smo narod«, u značenju »Mi smo građani«, odnosi se na zbilju nacionalno i državotvorno kodiranog prostora i vremena te njihove naturalizirane konvencije²⁴ strukturirane kao institucije, stereotipi i ideologemi. One dijelom pripadaju tradicionalnim društvenim formacijama: nacionalna ideologija – prvenstveno kao državotvorno legitimacijska – svojom pretenzijom na *univerzalnost* nije otvorena javnom tematiziranju i ispitivanju kontrafaktičnih zahtjeva za valjanošću njenih normativnih struktura kojima ona daje legitimaciju (Habermas 1982: 31). Geslom »Mi smo građani!« upravlja ideja vodilja ustavne i zbiljske *jednake beznačajnosti* svakog pojedinca. U razmjerima Situacije na-

²³ Razgovor između G. Grassa i P. Bourdieua »Civilizirajte konačno kapitalizam« u *Zarezu*, 25. svibnja 2000.

²⁴ *Naturalizacijom* konvencija institucije postaju ljudima dijelom poretka univerzuma, pa su stoga priređene kao temelj argumentiranja. U tome leži i paradoks na koji upozoruje Mary Douglas: misle institucije, a ne mi! Na njih se pozivamo kad odgovaramo na pitanje zašto to činimo tako, a ne drukčije (Douglas 2000: 58, 62, 72; Connerton 2002). Tako su i uzvik »Vječna nam Hrvatska« ili na primjer »nacionalni opstanak« (po strani njihove plemenite, zanosne domoljubne, svečane i svečarske te legitimacijske, ali nerijetko i profane interesne dnevne uporabe) naturalizirane konvencije znatne performativne snage i male analitičke vrijednosti.

cionalno i građansko su u međusobnu prijevoru, a dinamična ravnoteža način je njihova zajedničkog postojanja. Gubitak i takve ravnoteže načelno uzevši uvijek je moguć, a moguć je pritom i pad u prirodno stanje.

5.

Javno mnijenje i zakonodavci njegove želje

Odgovor na pitanje o našem »osnovnom zadatku« može se predočiti i kao primjer uvjerljiva 77-postotna očitovanja *narodne volje*; volje da se opstanak nacije kao osnovni zadatak naš i svakog od nas prihvaća, rješava i jednom riješi. S povjerenjem u tako izraženu narodnu volju dalje bi se moglo argumentirati i zahtijevati usklađivanje »prave« narodne politike i tako očitovane volje. Valjda bi se usklađivanje odnosilo i na razloge i načine »obnove nacionalnih i konzervativnih osjećaja u društvu« kao autentična izraza »narodne volje«. Postoje međutim i nevolje razumijevanja narodne volje, u tom smislu i razumijevanja »osnovnog zadatka«. Narodna volja nije nešto što bi smo u svakom trenutku mogli konzultirati poput svete knjige, reći će njemački politolog Claus Offe: ona »u najvećem broju tema i slučajeva ne postoji«, a ono čemu se često i olako pripisuje izraz narodne volje, zapravo su »vremenski i društveno izdiferencirane opcije građana«. Ta je volja *društveno konstruirana* djelovanjem medija, političkih stranaka, države, udruga, obrazovnog i odgojnog sustava; ona je *učinak* tih djelovanja i postupaka koji se navodno koriste da bi se narodna volja koja *izrasta iz njih* izmjerila: »narodna volja ima karakter *odgovora*« (Offe 1999: 135-8) u kojem se opredmećuje i *želja* tako konstruirane narodne volje. Želja se pokazuje i u odgovorima javnog mnijenja kao oblikovanja narodne volje koja ima karakter odgovora.

- Tako anketiranje uvijek već zatječe svoj predmet i kao *učinak* društvene konstrukcije javnoga mnijenja, narodne volje, nacionalnog opstanka. Zato odgovori na pitanja o »nacionalnom opstanku« pripadaju socijalno konstruiranoj narodnoj volji i javnom mnijenju. Oni »čekaju« pitanje koje će ih izazvati na očitovanje: prividno kao odgovor narodne volje i mnijenja, a zapravo narodne volje i mnijenja *kao odgovora*. Njihova kvaliteta ovisi o motrištima koja na neki način reflektiraju ili ne reflektiraju konstruiranost narodne volje i javnoga mnijenja te pitanja narodnoj volji i javnome mnijenju.

- Potonjem motrištu, idealno uzevši, javno mnijenje i narodna volja pojavljuju se kao »čisto« javno mnijenje, ničim sputana želja ljudi za jedinstveno i autonomno formiranje vlastite volje (Offe, 136), pa su izbor i oblikovanja pitanja i razumijevanje odgovora rasterećeni od obzira prema činjenici konstruiranosti. To je i horizont u kojem ne bi bilo učinaka ideologije velikog obećanja a ni specifičnog hrvatskog tranzicijskog kretanja u kojem su (etno)nacija države i država vodeći institucionalizirani entiteti; oni su organizacijski opremljeni i ideološko-politički legitimirani kao takvi.

- Nadalje, mediji uvijek već zatječu i učinke vlastita djelovanja na oblikovanje narodne volje i želje, javnoga mnijenja, nacionalnoga opstanka... kao *odgovora*. Oni pritom sudjeluju u konstrukciji *predodžbe* o »naciji«, »nacionalnome opstanku« i odnosu pojedinca prema njemu. Objavljuju u prvom redu ono što građani žele čitati, gledati, slušati kao pojedinci i skupine kod kojih se ta predodžba razvija *kao (da je)* izvorno njihova. Ako dakle javno mnijenje ima karakter odgovora, onda iz rečena načina konstruiranja slijedi da vlast, mediji, stranke u osnovi već imaju te odgovore. Imaju odgovore neovisno o tomu znamo li to i želimo li im odgovoriti na pitanja koja pritom ionako kasne za (priređenim) odgovorima.

• U momentu neočekivana nadahnuća, upravo prosvjetljenja, i hrvatski bi mediji – koji ispunjavaju želje čitatelja, gledatelja i slušatelja – napokon mogli reći: Želja javnosti, nama je zakon. Ali, budući da smo mi zakonodavci želje javnosti, u isto smo vrijeme zakonodavci i izvršitelji zakona: revnosni smo službenici vlastita zakona. To neočekivano nadahnuće i trijumf medija govore o uvježbanosti osjetila njihovih konzumenata da *gledaju poznato kao da je nepoznato*, a nepoznato kao da je poznato (Virno). Gledano na strani medija to uopće ne podrazumijeva svjesnu obmanu građana (iako i ona postoji), nego i njihovu uvučenost u dani društveni prostor igre poznato/nepoznato. U njemu i anketiranja javnosti, što uvijek znači pojedinaca, može biti njihovo neosvijesteno *anektiranje* kao primjer paradoksa prednosti odgovora nad pitanjem. Na to se želim osvrnuti u dometku drugom poticaju.